

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *MAD*, nr. 559, s. 8-9; nr. 9917, s. 60; BA, KK, nr. 1764, s. 121; nr. 1902, s. 84; nr. 6593, vr. 242^b; TSMA, D. 3208; Selânikî, *Târih* (İpşirli), s. 666, 719, 728, 764, 813; Topçular Kâtibî Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed.Fak., Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 92-93; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûât*, İstanbul 1327, IV, 118-119; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, I, 184-187, 292-293; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 346-347, 354-355, 371; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Mâlîyesi*, İstanbul 1985, s. 44, 83-89, 111-113, 180; a.mlf., "XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *Ord.Prof. Ömer Lutfi Barkan'a Armağan (İFM, özel sayısı, XLI/1-4, 1985, s. 405)*; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 37; Necati Aktaş – İsmet Binark, *el-Arşîfü'l-‘Osmanî*, Amman 1986, s. 22; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986, s. 93-94, 123, 159; Ömer Lutfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM, XV/1-4 (1955)*, s. 324; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", a.e., XVII/1-4 (1960), s. 199-204; a.mlf., "İstanbul Saraylarına ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler, IX/13 (1979)*, s. 307, 351; "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi" (nşr. Abdülkadir Özcan), *TD, XXXIII (1982)*, s. 38, 44; Pakalın, I, 168; II, 568-569.



FERİDUN EMECEN

BAŞMUKÂTAA KALEMİ

Osmanlılar'da defterdarlığa bağlı kalemlerden biri.

Mukâtaa-i Evvel Kalemî de denilen bu büro muhtemelen XVI. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. Bundan önce mukâtaa*larla ilgili kayıtları tutan ve Hazîne-i Âmire kâtipleri arasında yer alan bir mukâtaacının varlığı bilinmektedir. Fâtih'in teşkilât kanunnâmesinde mukâtaacı tabiri geçmekte olup hazine kâtibî ve muhasebeci ile bir arada zikredilmiştir. 1503 tarihli kayıtlara göre merkezde hazine kâtipleri arasında görevleri açık olarak belirtilmemiş olan üç mukâtaacı bulunuyordu. 1527-1528 tarihli bütçedeki kâtipler listesinde ise, Rumeli, Anadolu ve Arap vilâyeti mukâtaacılarının isimleri kaydedilmişti. 1561-1562 tarihli bir listede, Hazîne-i Âmire kâtipleri içinde mukâtaa-i evvel unvanlı bir görevliye rastlanması bu büronun hazineye bağlı olarak kurulduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Selânikî'nin *Târih*'inde de başmukâtaacı tabiri 1585 yılındaki bir tayin münasebetiyle geçmektedir (s. 156). Bunun bir kalem olarak teşkilâtının tamamlanması ve görevlerinin belirlenmesi ise XVII. yüzyılda gerçekleşmiş olmalıdır.

Başmukâtaa Kalemî özellikle Rumeli'deki Filibe pirinç sahaları, Kratova maden mukâtaaları ile Vidin, Niğbolu, Kili, Varna, İbrâil, İsakça, Tulça, Maçin, Ahyolu mukâtaaları gibi Tuna nehri kıyısındaki bütün iskele ve tuzlaların mukâtaa hesaplarını denetler, bu mukâtaalar hakkında çıkan emir ve nizamların kayıtlarını tutar ve muhafaza eder, bu arada bazı vazife, has* ve sâlyâne* tahsislerine de bakardı. Rumeli'ye ait eminler ve diğer görevlilerin beratları, hüküm ve tezkireleri bu dairedeki kâtipler tarafından yazılırdı. Bunlar daha sonra defterdara takdim edilip mühürlenir, kubbe vezirlerinin tetkikinden sonra tuğralanırdı. Ayrıca mukâtaaları iltizam* alanların tatbik mühürleri de bu kalemde bulunurdu. Bundan başka, üçüncü defterdarlığa bağlı bir Mukâtaa-i Evvel Kalemî vardı ki bu da İstanbul, Edirne, Selânik, Mora ve civarındaki mukâtaalara bakardı.

1686-1687 yılı bütçelerine göre Başmukâtaa Kalemî'nin en önemli gelirlerini Rusçuk Voyvodalığı, Ahyolu tuzlası ve Varna mukâtaaları teşkil etmekteydi. Bu tarihten sonra da en önemli gelir kaynakları Rumeli'de toplanmıştı. Bundan dolayı savaşlardan sonraki toprak kayıpları ve birçok mukâtaanın işgal bölgelerinde kalışı, gelir kaynaklarını azalttı, kalemın fonksiyonu da önemini kaybetti. Kalem ait 1690-1691'de yirmi iki, 1698-1699 ve 1701-1702'de yirmi altı, 1734-1735'te otuz dört, 1748'de yirmi yedi gelir kaynağı vardı. Bunlar arasında, Filibe, Vidin nezâretleri, Astâr-ı Eflak hasları, Kili-İsakça mukâtaaları, İbrâil, İsmâil, Üsküp nezâretleri başta geliyordu. Gelir kaynak türünde 1690-1735 döneminde artma olmakla birlikte gelir rakamlarında sürekli azalma olmuştur. Nitekim başmukâtaanın 1690'da toplam geliri bütçede 30 milyonu geçmişken bu rakam 1748'de 16 milyon dolayına inmiştir. Gider olarak ise bu büronun önemsiz harcamalarda bulunduğu ve diğer bürolara göre bütçede çok alt sıralarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Maliye Nezâretî'nin kurulması sırasında (1838) görevlerinin, mukâtaa işleriyle meşgul olan haslar, İstanbul ve mâlikâne* kalemleriyle birlikte yeniden teşkil edilen Mukâtaat Muhasebesi'ne devri üzerine bu kalem lağvedilmiştir. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kepeci Tasnifi (KK) yanında Bâb-ı Defterî, D. BMK kodu altında bu kalem ait defter ve evrak serileri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *MAD*, nr. 559, s. 8-9; BA, KK, nr. 1764, s. 121; nr. 6593, vr. 242^b; BA, *Bâb-ı Defterî*, D. BMK, nr. 22.457, 22.461, 22.465, 22.866; Selânikî, *Târih* (İpşirli), s. 156; Topçular Kâtibî Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed.Fak., Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 92-93; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, I, 187-188; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 341-343, 352; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Mâlîyesi*, İstanbul 1985, s. 92-94, 105, 113, 168-169; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 37; Necati Aktaş – İsmet Binark, *el-Arşîfü'l-‘Osmanî*, Amman 1986, s. 16; Ömer Lutfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM, XV/1-4 (1955)*, s. 324; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", a.e., XVII/1-4 (1960), s. 206-207; a.mlf., "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler, IX/13 (1979)*, s. 351-352; "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi" (nşr. Abdülkadir Özcan), *TD, XXIII (1982)*, s. 38; Pakalın, I, 169.



FERİDUN EMECEN

BAŞRÜZNÂMÇECİ

(bk. RÜZNÂMÇE).

BAŞTINA

Osmanlılar'da genellikle Balkanlar'daki gayri müslim halkın elinde bulunan büyük çiftliklere verilen ad.

Slavca asıllı olup "miras" anlamına gelen baştina kelimesi, Osmanlı fethi öncesi Bosna'da kralın önemli bir hizmet karşılığı bir şahsa dâimî ve mutlak mülk olarak verdiği arazi parçaları için kullanılmaktaydı. Muhtemelen Bizans döneminde de bu tür arazi parçaları aynı adla mevcuttu. Nitekim sadece Balkanlar'da değil aynı zamanda Fâtih Sultan Mehmed tarafından fethedilen Trabzon ve civarındaki gayri müslim halkın elindeki çiftlikler de tahrir defterlerinde baştina tabiriyle anılmıştı. Bosna'daki bu araziler, mutlak mülk statüsünde olduğundan sahibi tarafından satılabilir, terk veya ferâğ olunabilirdi. Ayrıca bu topraklara sahip olanlar bütün angarya ve vergilerden muaftılar. Böyle bir toprağı ele geçirmek, aynı zamanda asalet unvanına sahip olmayı da gerektirmekteydi. Bütün bu özellikleri dolayısıyla baştina Osmanlı arazi hukukuna aykırı veya yabancı bir kavram değildi ve bir bakıma padişah temlik*lerine benzemekteydi. Bosna fethedildiğinde burada önemli miktarlara ulaşan baştinalar timar* sistemi içine alınarak sahiplerinin ellerin-